

De Ooijpolder: het rivierengebied in een notendop

DRÉ VAN MARREWIJK
EN ROB SMOUTER

Het landschap van de grote rivieren is een van de Nederlandse landschapstypen, die in internationaal opzicht van uitzonderlijke betekenis zijn. Niet vanwege het feit dat de grote rivieren Rijn, Maas en Schelde een gemeenschappelijke delta opbouwden, want rivierdelta's zijn niet zeldzaam in de wereld. Wel bijzonder is dat de mens hier al zo vroeg in de geschiedenis in de strijd tegen het rivierwater een waar 'waterstaatswerk' verrichtte, waardoor een van de meest dichtbevolkte cultuurlandschappen kon ontstaan. Binnen dit landschapstype is een aantal gebieden aan te wijzen, waar het verhaal van bewoning en ontginning door de eeuwen heen nog altijd goed herkenbaar is in verschillende landschapsobjecten en -structuren. Eén van die landschappen van wereldformaat, het rivierengebied in een notendop, is de Gelderse Ooijpolder bij Nijmegen. De ruim 80 meter hoge stuwwal van Nijmegen biedt een fraai vergezicht over dit unieke landschap.

HET NATUURLIJKE LANDSCHAP
De beschrijving van de ontstaansgeschiedenis van de Ooijpolder moeten we laten aanvangen aan het einde van de ijstijden, het pleistoceen. De stuwwal van Nijmegen vormde toen nog één geheel met de stuwwallen van de Veluwe bij Arnhem en de Rijn waterde ten oosten daarvan af in de richting van de huidige IJssel. Door een stroomverlegging kreeg de Rijn een meer westwaarts gerichte afwatering, waarbij het gedeelte van de stuwwallen tussen Arnhem en Nijmegen geheel door de rivier werd geërodeerd en de steile noordelijke rand van de stuwwal van Nijmegen-Kleef ontstond. Het gebied van de Gelderse Poort werd een brede riviervlakte met daarin een stelsel van verwilderde stromen. Toen de rivier zich in deze vlakte ging insnijden vielen delen van de riviervlakte droog en konden onder invloed van de koude poolwind rivierduinen opwaaien.

Niet lang daarna zette een geleidelijke klimaatverbetering in. De temperaturen stegen, de bodem ontdooide en het gebied raakte geleidelijk aan begroeid. Onder invloed van deze klimaatverandering smolten de ijskappen en steeg de zeespiegel. De afstand tot de zee nam af en daardoor nam het verhang van de rivier toe. Dit had tot gevolg dat de rivier zich anders ging gedragen. In plaats van een verwilderd stromende rivier veranderde de Rijn in een kronkelende of

meanderende rivier. Bij hoogwater trad de rivier buiten zijn oevers. Het meegevoerde sediment bezonk naast de bedding; het zwaarste, zandige sediment direct naast de rivierloop, het lichtere slib verder van de stroom af. Zo vormden zich de hogere, reliëfrijke oeverwallen en de laaggelegen, vlakke kommen van de Rijn. Enkele van de rivierduinen waren echter zo hoog, dat ze nooit door rivierafzettingen bedekt zijn geraakt. Deze rivierduinen of donken, zoals die van het dorp Persingen, zijn nog altijd als zandige opduikingen in het landschap herkenbaar. Archeologische sporen, die wijzen op bewoning in het gebied vanaf de Nieuwe Steentijd, worden vrijwel uitsluitend op de hogere oeverwallen en donken aangetroffen. In veel gevallen zijn deze oudste bewoningssporen onzichtbaar geconserveerd onder latere rivierafzettingen (Van der Gaauw en Soonius, 1993).

EERSTE BEWONERS

Omstreeks 250 na Christus moet zich ter hoogte van Millingen een grote overstroming hebben voorgedaan, die heeft geresulteerd in een nieuwe zijtak van de Rijn, de Waal. De oeverwallen en kommen van de Waal zijn dan ook relatief jong en bedekken de voordien gevormde rivierafzettingen van de Rijn. De samenstelling van het fossiele stuifmeel, dat zich bevindt in het toen gevormde veen en in de kleiafzettingen,

wijst op lokale ontbossing en een zich uitbreidende landbouw. Een sterke toename van stuifmeel van granen en kruiden kon worden aangetoond. Het gebied moet in deze tijd, waarin de Rijn de noordgrens van het Romeinse Rijk vormde, al intensief bewoond zijn geweest. Dit bewijzen ook de vele bewoningssporen en pre-romeinse plaatsnamen.

Sporen die wijzen op intensieve bewoning van het rivierengebied in de Romeinse tijd zijn zowel uit het onderhavige gebied als zijn directe omgeving bekend (Van der Gaauw en Soonius, 1993). Binnen de Ooijpolder betreft het nederzettingen bij Persingen en bij het Wylermeer (twee wettelijk beschermde monumenten) en sporen bij onder andere Ooij. Maar ook uit Nijmegen, uit de oostelijk gelegen Millingerwaard en Duffelt en van baggerwerken in de Waal zijn vele vondsten en bewoningsresten uit de Romeinse tijd bekend. Dit mag geen verbazing wekken, gezien de onmiddellijke nabijheid van de legioenslegerplaats Noviomagum (Nijmegen) en vele castella of garnizoenslegerplaatsen langs de grens van het Romeinse Rijk, die hier de Rijn volgde.

Na het ontstaan van de Waal lijkt het gebied – net als vrijwel het gehele rivierengebied – lange tijd bloot te hebben gestaan aan veelvuldige overstromingen. De bevolking zal zich merendeels op de hogere gronden hebben teruggetrokken, hoewel op enkele plaatsen in het oostelijke rivierengebied een continuïteit in de bewoning aannemelijk wordt geacht (Harten, 1986).

In de Karolingische tijd, omstreeks 800, had de Waal een loop gevonden die – afgezien van enige bochtverleggingen en kunstmatige bocht-afsnijdingen, waarbij ‘strangen’ als de Oude Waal ontstonden – grotendeels met het verloop van de huidige Waal overeenkomt. Erlecom lag toen nog op de noordoever van de Waal; pas aan het eind van de 15^e eeuw werd hier de meanderbocht van de Ooijsche Graaf afgesneden en kwam de Erlecomse polder aan de zuidzijde van de Waal te liggen (Mulder, 1989). De lage oeverwallen bij Wercheren en Ooij en de donk

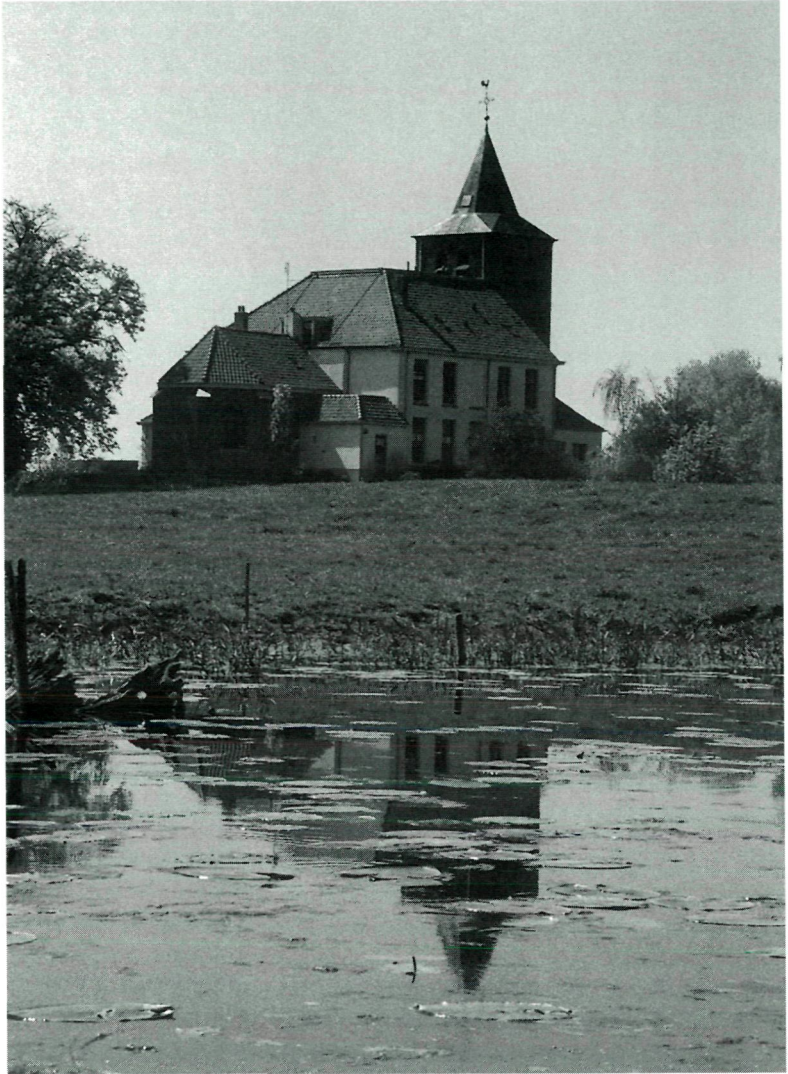
van Persingen waren inmiddels (weer?) bewoond.

BEDIJKNINGEN

De geleidelijke toename van de bevolking tijdens de Late Middeleeuwen vond plaats ondanks voortdurende overstromingen. Nog in de 13^e eeuw werd het dorp Ooij door het water weggevaagd en onder een dik pakket zavel bedekt. Deze en soortgelijke rampen vormden de aanzet tot het aanleggen van dijken. Al eerder in de (Late) Middeleeuwen zullen de bewoners van het Gelderse rivierengebied hebben getracht zich tegen overstromingen te beschermen door het opwerpen van dijken. In eerste instantie zullen dit zijdwenden en achterkaden zijn geweest, die naast bescherming tegen overstromingen ook bescherming boden tegen het binnenwater, vooral regen- en kwelwater, dat onvoldoende kon worden afgevoerd (Kuiper, 1986). Het betrof vermoedelijk kleine stukjes dijk, die slechts een beperkt gebied – het dorp en het cultuurland – beschermden. Het onderhoud van deze dijken vond plaats door de grondeigenaren. Van deze eerste dijken moeten we ons nog geen al te grote voorstelling maken. Het zijn waarschijnlijk lage, met gras begroeide wallen geweest, die hooguit 1 à 1,5 m hoog waren en een vrij steil talud bezaten (Stol, 1993). In de niet bedijkte delen kon overstromingswater vrijelijk ‘achterom’ de kom in stromen om er vruchtbaar slib achter te laten.

Tot een meer effectieve vorm van bescherming tegen rivieroverstromingen kwam het pas met de aanleg van de bandijken: bestaande stukjes dijk bij de nederzettingen werden onderling verbonden, waardoor een doorlopende beveiliging tegen overstromingen ontstond. De aanleg van bandijken kwam in dit deel van het rivierengebied pas laat op gang. De Duffeltse bandijk, die liep van Kleef via Millingen, Kekerdom en Leuth naar het Wylermeer, kwam als eerste gereed. Kort daarna, omstreeks 1300, werd begonnen met de aanleg van de Ooijsche bandijk. Het oudste schriftelijke bewijs van het

Gezicht op Ooij (foto: Dré van Marrewijk).

bestaan van de Ooijse bandijk dateert uit 1402. In een oorkonde wordt vermeld dat Gerit, heer van Ooij, belooft bij te dragen in het onderhoud van dijken, sluizen, stegen en straten in de Ooij (Roukens, 1750 in Kuiper, 1986). Deze dijk liep van Wercheren via Ooij en Tiengeboden naar de Meersluis bij Nijmegen. Door de overlast die ontstond als gevolg van kwelwater uit de stuwwal en drangwater uit het Duffeltse achterland, werd de dijk tussen de Meersluis en Wercheren

‘kortgesloten’ met de Mosterddijk, waardoor de polder van Ooij een cirkelvorm kreeg: de Cirkul van Ooij. Zuidelijk van de Mosterddijk behield de Duffelt een uitwatering naar de Waal via het Wylermeer en het Meer. De gronden aan de voet van de stuwwal vormden door de aanleg van de Kadijk langs het Meer de polder van Beek. Van beide dijken zijn slechts enkele resten behouden gebleven.

Door de aanleg van de bandijken kon in de

14^e eeuw een begin worden gemaakt met de ontbossing en ontginning van de tot dan met moerasbos begroeide komgronden. Voor de ontwatering werden weteringen gegraven, die noordelijk van Het Meer op de Waal uitwaterden. De laaggelegen, zware kleigrond en de regelmatig terugkerende overstromingen lieten echter alleen een gebruik als weide- en hooiland toe. Van verkaveling van de grond is vermoedelijk pas ná de 14^e eeuw sprake. Oorspronkelijk kwam een verkaveling in stroken voor, gescheiden door sloten. Dit in tegenstelling tot de hoger gelegen en zandiger oeverwallen, waar onregelmatige, blokvormige bouwlandpercelen voorkwamen, gescheiden door heggen. De kom was slechts ontsloten door twee, volledig aan de natuurlijke gesteldheid aangepaste, oost-west verlopende wegen (Leuthse straat en Persingen-se straat) en een weg dwars daarop van Ubbergen naar de oude kern van Ooij.

Uit veiligheidsoverwegingen bleef de kom vrijwel onbewoond. Nog in het begin van deze eeuw kwamen in de Cirkul van Ooij buiten de dorpen slechts drie boerderijen voor: de Plak aan de Kouwendijk, de Kat langs de Ooijse bandijk bij de Oude Waal en een boerderij aan de Leuthse straat nabij Wercheren. Behalve de onveiligheid zal hierbij ook een andere factor een rol hebben gespeeld: een zeer aanzienlijk deel van de grond in de kom is nog altijd eigendom van enkele Nijmeegse instellingen. Zo hebben het Oud Burgeren Gasthuis, de Nijmeegse weeshuizen en de Stichting het Cellenbroederenhuis 'de Ellendige e.a. gevoegde broederschappen' bezittingen in de Cirkul, die teruggaan tot ver voor de Reformatie. De bezittingen van laatstgenoemde stichting zijn in de Bataafse Tijd bijeen gevoegd. De gronden werden vanouds verpacht aan boeren uit de stad Nijmegen en aan boeren uit de wijde omgeving van de stad. Vooral bij zand- en stadsboeren was het pachten van hooi- en weideland in de Cirkul geliefd. Door de lange traditie van verpachting van gronden zijn de veelal middeleeuwse perceelsnamen nog altijd in gebruik. Ook is aan de

toegangshekken tot de percelen nog te zien tot wiens eigendom de grond behoort. Mede door deze bezitsverhoudingen heeft de kom zijn karakteristieke openheid kunnen behouden (mondellinge mededelingen dr. G.P. van de Ven).

In tegenstelling tot de meeste andere Gelderse polders bleef de waterstaatkundige organisatie in de Ooijpolder lange tijd gebrekkig. In de polder waren de vrije heerlijkheden van Ooij en Persingen gelegen, die verhinderden dat de landsheer er zijn feitelijke macht kon uitoefenen. Pas in 1580, nadat de schade als gevolg van de verwaarlozing van het dijkonderhoud te groot was geworden, wist het Hof van Gelre de vier rechtsgebieden in de polder te verenigen. Op 15 augustus was de Landbrief een feit, waarin zowel bestuurlijk-organisatorische als waterstaatstechnische bepalingen werden opgenomen. Sindsdien was de Cirkul van Ooij een streekwaterschap.

KOLKEN, POLLEN EN OVERLATEN

Dankzij de bandijk kon men zich ook op de lagere delen van de oeverwallen vestigen. Door de aanleg van de bandijken was het winterbed van de Waal echter aanzienlijk versmald en de waterstanden liepen bij grote waterafvoer of bij ijsstremming hoger op dan voorheen. Bovendien trad kwel op onder de dijk door, met name waar de dijk was aangelegd over zandbanen in de ondergrond. De kwel kon dan de dijk ondergraven en bij de minste of geringste oorzaak zakte de dijk in.

Om dit euvel tegen te gaan werden op kwelgevoelige plaatsen dammen achter de bandijk aangelegd. Het kwelwater werd hierdoor opgevangen en de stijgende waterstand zorgde voor tegendruk tegen het rivierwater aan de andere kant van de bandijk. Een dergelijke kwelkade is nog aanwezig bij Millingen. Ook kwam het met enige regelmaat voor dat de bandijk landinwaarts moest worden verplaatst. Bij Kekerdom is hierdoor zelfs de kerk buitendijks komen te liggen.

Gezicht op Persingen (foto: Rob Smouter).

Ondanks deze maatregelen traden er vele dijkdoorbraken op. Bij een dijkdoorbraak ontstond direct achter de dijk een diep gat, de kolk, wiel of waaij genoemd. Op diverse plekken zijn dergelijke kolken nog aanwezig of herkenbaar aan de karakteristieke bochten in de dijk, die nadien om de kolk heen werd gelegd. Het opvullen van de diepe kolken zou immers te veel grondverzet vergen. De grote diepte van de kolken verklaart ook waarom in het midden van deze wateren zelden verlandingsvegetaties worden aangetroffen.

Vanwege het grote gevaar van overstromingen wierpen de bewoners, in het bijzonder van de lagere oeverwallen, verhogingen op om hun huis op te bouwen. Deze huisterpen of pollen zijn momenteel deels nog altijd bebouwd, maar andere zijn verlaten. De oudste boerderijen in het gebied worden vooral op deze huisterpen

aangetroffen. Op de Cultuurwaardenkaart van Nederland (CRM, 1979) zijn omvangrijke concentraties van bouwkundig belangwekkende boerderijen aangegeven langs de gehele banddijk en in de Cirkul van Ooij. Drie pollen bij Wercheren, waarvan twee onbebouwde, zijn beschermd volgens de Monumentenwet.

In de loop der tijden zijn de dijken regelmatig verbeterd, vooral door het flauwer maken van het talud van de dijk. Dit was ook nodig, omdat de Waal een steeds verder toenemend aandeel van de afwatering van de Rijn ging verzorgen. Aan het einde van de 17^e eeuw was dat aandeel opgelopen tot 90%. Door de aanleg van het Pannerdensch Kanaal in 1707 en het Bijlandsch Kanaal in 1776 werd een betere waterverdeling over Waal en Rijn mogelijk: een krib in de bovenmond van het Pannerdensch Kanaal dwingt eenderde van het water naar de Rijn, het resterende deel watert af via de Waal. Toch waren verschillende waterkerende dijken in de Ooij-

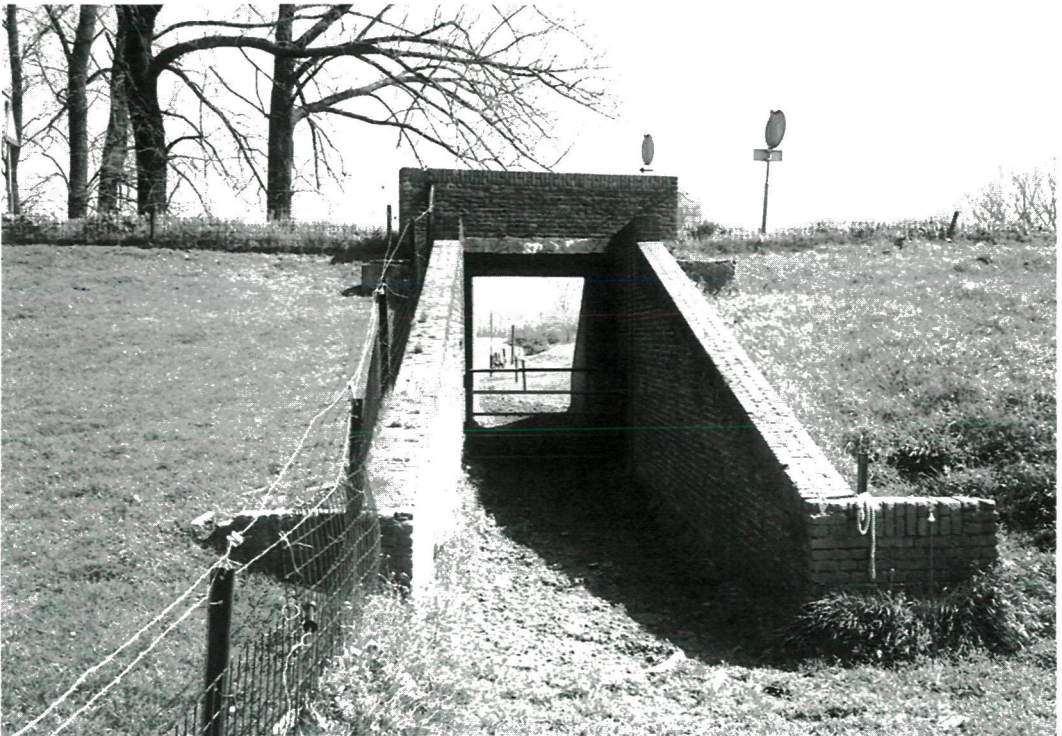
polder tot aan de recent uitgevoerde dijkverbeteringswerkzaamheden smal en steil. Bij Oortjeshekken, waar de voormalige Erlecomse buitenpolder middels een sluis uitwaterde op de Waal, vormt de Erlecomse Dam de hedendaagse waterkering. Daardoor is vanaf hier de oorspronkelijke bandijk, zoals de Kerkdijk, voor dijkverbetering gespaard gebleven en is hun oorspronkelijke beloop en profiel behouden gebleven.

In de Cirkul van Ooij werd tot omstreeks 1900 elke winter rivierwater binnengelaten. Aanvankelijk gebeurde dit via een inlaatsluis bij Erlecom, maar toen deze sluis was verdwenen liet men het water eenvoudig via overlaten binnenvloeden. Een deel van de Spruytenkamp, ten westen van Ooij, is zo'n tot overlaat verlaagd gedeelte van de bandijk. Door de instelling van

Bruggat in de Spruytenkamp (foto: Rob Smouter).

overlaten werden de oeverwallen vochtiger en kon op deze hoger gelegen gronden niet langer graan worden verbouwd. Vanaf omstreeks 1800 zijn veel akkers omgezet in grasland. Het verdwijnen van de Thornsche molen, een korenmolen, kan hiermee in verband worden gebracht.

In de Franse tijd werd de dijk aan de bovenzijde van het Cirkul weer verhoogd en voorzien van inlaatsluizen. Maar omdat de dijk regelmatig doorbrak, werd besloten de dijk opnieuw te verlagen. Deze maatregel bezorgde Millingen en de aangrenzende Duitse polders grote overlast, omdat het ingelaten water ook deze gebieden inundeerde en zij bovendien niet meer konden lozen. Omdat het bestuur van het Cirkul weigerde zijn dijken te verhogen, vormden de Pruisische polders Duffelt, Kranenburg, Rindern en Zyfflich-Wyler samen met Millingen en Zeeland een nieuwe polder, die in 1853 een dwarsdijk, de

zogeheten Querdamm, lieten aanleggen om het Ooijwater te keren. Tegenwoordig vormt deze dam de grens tussen Nederland en Duitsland. Ondanks plannen om het polderdistrict van de Cirkul van Ooij op te heffen na de aanleg van de dam, bleef het tot 1933 bestaan. In dat jaar werd het Cirkul samengevoegd met de polders van Beek, Erlecom, Millingen en Zeeland tot een nieuw polderdistrict. Samen met het Duitse Deichverband werd in dat jaar het Hollandsch-Duitsch gemaal aan de Meersluis gebouwd. Voor dit gemaal ligt nog de in 1786 gereed gekomen dubbelbogige uitwateringssluis 'de Stadssluis', die thans dienst doet als brug (Kuiper, 1986).

DORPEN EN KASTELEN

In de Ooijpolder liggen twee kleine kerkdorpen: Persingen en het oude dorp Ooij. Dergelijke kerkdorpen zijn kenmerkend voor het oostelijke rivierengebied.

Het huidige dorp Ooij is een jong dorp. Het is ontstaan bij de R.K.-kerk, die hier aan het einde van de vorige eeuw werd gebouwd op de plaats waar voordien een schuilkerk stond. Eén kilometer ten westen van de huidige dorpskern ligt het oorspronkelijke, middeleeuwse dorp Ooij met zijn karakteristieke 15e-eeuwse Nederlands Hervormde kerk. Bij dit dorp behoorde het kasteel 'De Ooij', dat blijkens de vorm van de ruïne behoorde tot het oudere, ronde type burcht. Op grond hiervan kan worden aangenomen dat het kasteel hier al omstreeks 1000 is gebouwd. Tot 1331 was De Ooij een Kleefs leen, nadien behoorde het tot Gelre. In 1582 werd het kasteel door de Spanjaarden in de as gelegd en in 1617 opnieuw opgebouwd. In 1797 is het kasteel gesloopt en bleef als ruïne achter. Op het nog herkenbare, omgrachte terrein van de voorburch staat een gerestaureerd stalgebouw met een van rond tot achtkant overgaande duiventoren. In de nabijheid staat het eveneens gerestaureerde 'Knechtenhuis' uit de 16^e eeuw. Dankzij de dorpsverplaatsing uit de vorige eeuw is dit fraaie ensemble met kerk, kasteelterrein, stal, duiventoren, huisterpen, oude boerderijen en

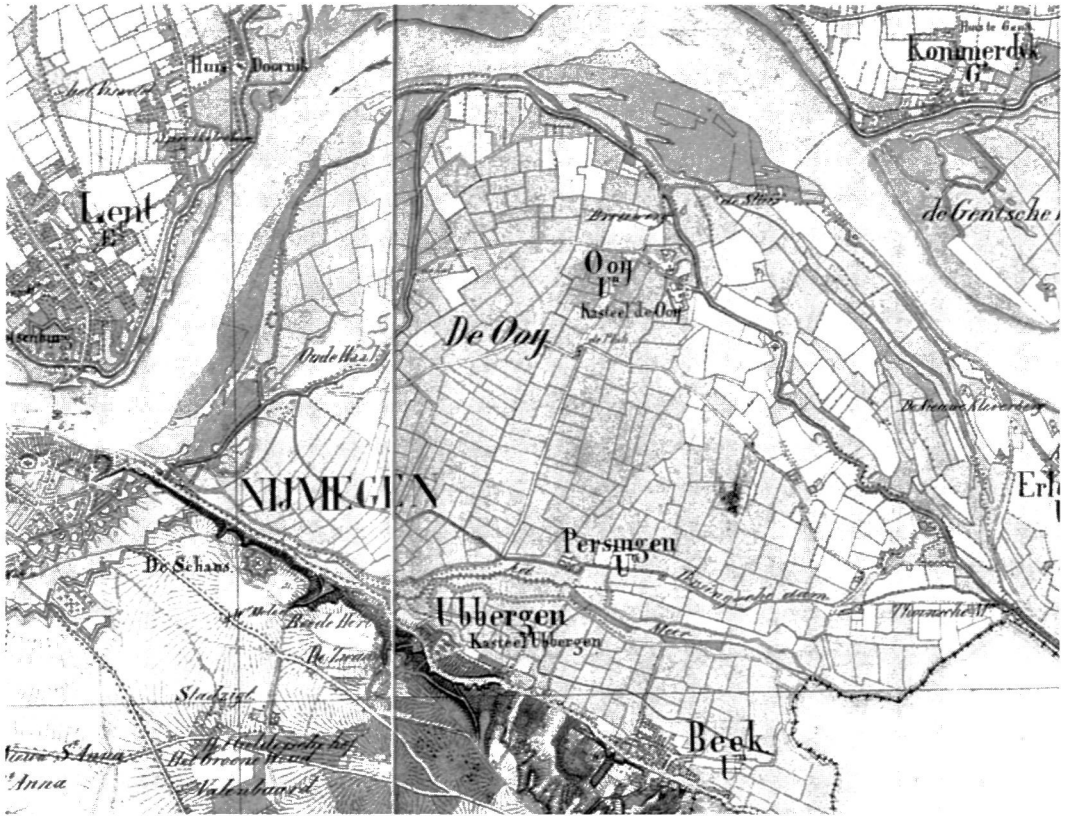
kolk voor moderne dorpsuitbreiding gespaard gebleven.

Ook Persingen bezat een kasteel, dat echter in 1809 is afgebroken. De laatste resten zouden bij een overstroming aan het einde van de 18^e of het begin van de 19^e eeuw, waarbij vrijwel het gehele dorp werd weggevaagd, zijn weggespoeld. De plaats waar het Huis te Persingen heeft gestaan is nog als een verhoging in het terrein ten zuiden van de kerk herkenbaar. Het kasteelterrein met zijn oprijlaan is een beschermd monument. Dit geldt ook voor de fraaie, eenbeukige gotische kerk van Persingen die, evenals de kerk van Ooij, uit de 15^e eeuw dateert. De onlangs gerestaureerde kerk is nu als expositieruimte in gebruik. Tezamen met de hoge ligging van het rivierduin in de open polder, twee karakteristieke boerderijen en een drietal beschermde archeologische monumenten vormt Persingen een cultuurlandschappelijk waardevol gezicht van de eerste orde.

VAN KLEIWINNING TOT NATUUR-ONTWIKKELING

Vanouds heeft in het rivierengebied delfstofwinning plaatsgevonden, zo ook in de Ooijpolder. Al in de Romeinse tijd vond kleiwinning in de uiterwaarden plaats voor de vervaardiging van bakstenen, dakpannen en aardewerk. De kalkrijke klei was hier zeer geschikt voor. Ook de bouw van de kastelen van Ooij en Persingen vond ongetwijfeld plaats met bakstenen die in de nabijheid vervaardigd waren. Uit rekeningen van de stad Nijmegen blijkt, dat in de 14^e eeuw stenen voor de bestrating van de stad uit de Ooij werden gehaald.

In de Ooijpolder zijn alle fasen van de klei- en zandwinning nog herkenbaar. Tot het midden van de vorige eeuw vond zeer kleinschalige ontkleiing plaats. Sporen daarvan zijn nog bij Ooij, oostelijk van de Spruytenkamp, zichtbaar. Na 1850 nam de kleiwinning een enorme vlucht en sindsdien is het landschap van de noordelijke Ooij ingrijpend veranderd. Vooral in de omgeving van de Groenlanden ontstonden, zowel

Topografische kaart van De Ooijpolder rond 1850.

buitendijks als sinds 1930 ook binnendijks, grootschalige kleiputten.

Bakens in het landschap, die verwijzen naar deze eens zo belangrijke vorm van werkgelegenheid in het gebied, zijn de voormalige steenfabrieken, een uitgebreid netwerk van smalspoordijken en arbeiderswoningen langs de dijken, zoals bij Tiengeboden en Groenlanden. Ook de eerste bebouwing van het moderne dorp Ooij bestond uit fabrieksarbeiderswoningen. Bijzonder is het zogeheten ‘bruggat’ in de Spruytenkamp bij Ooij. Dit is een afsluitbare doorgang door de dijk, die nodig was om een verbinding per spoor van de binnendijks gelegen putten

met de buitendijks gelegen steenfabriek mogelijk te maken. Hoewel het smalspoortracé hier inmiddels nauwelijks meer herkenbaar is, verraden de uit spoorstaven bestaande afrasteringspalen de vroegere aanwezigheid van dit transportnetwerk. De met natuurlijke opslag van bomen en struiken begroeide kleiputten bij Groenlanden en Tiengeboden hebben inmiddels grote faam als bijzonder waardevol natuurgebied verworven. Nog slechts weinigen realiseren zich de industriële oorsprong.

Omstreeks de jaren dertig van de 20^e eeuw kwam de zandwinning op. In eerder afgetichelde terreinen werd het onderliggende zand vergraven of weggezogen. Zo ontstond de Bisonbaai in de uiterwaard bij Oortjeshekken. Maar

ook binnendijks, tot in de open kom, zijn diepe, met water gevulde putten ontstaan als gevolg van de zandwinning. Andere winplaatsen zijn opnieuw opgevuld en weer in landbouwkundig gebruik genomen. Daarbij valt op dat de laatste jaren, door de sterk verbeterde ontwatering van de kom, hier in toenemende mate grasland in bouwland wordt omgezet. Gelukkig wordt deze aantasting van het landschap nog niet gevolgd door de bouw van boerderijen in de vanouds lege polder.

Eveneens tot de meest recente geschiedenis van het gebied behoren de vele, meestal in de dijken verborgen, betonnen militaire verdedigingswerken. Zij komen vooral bij Groenlanden en Tiengeboden voor en behoren tot de zogenoemde IJssellinie uit de jaren vijftig. Ook zij lijken hun oorspronkelijke functie inmiddels voorgoed verloren te hebben en vormen daarmee de jongste relictten in een lange strijd om het bestaan in de Ooijpolder.

The 'Ooijpolder', the riverlandscape in a nutshell

The landscape of the Dutch rivers Rhine and Meuse is of great international importance, because it reflects the centuries of struggle of man against the river. An area, where all these aspects still can be seen, is the Ooijpolder near Nijmegen. A landscape that deserves to be classified as World Cultural Heritage .

NOOT

* Deze bijdrage is na afloop van het congres tot stand gekomen.

LITERATUUR

BULLINGA, MONIQUE EN PIET OFFERMANS (RED.) (1993). De Ooij. Bandijk boeken, Nijmegen.

GAAUW, P.G. VAN DER EN C.M. SOONIUS (1993). Een archeologische kartering, inventarisatie en waardering in het landinrichtingsgebied Ooijpolder. RAAP-rapport 55, Amsterdam.

HARTEN, J.D.H. (1986). Het rivierkleilandschap. In: Het Nederlandse Landschap: een historisch-geografische benadering. S. BARENDs ET AL. (RED.). Matrijs, Utrecht.

KOCH, I. EN A.A.M. VAN MARREWIJK (1983). Ooypolder-Millingerwaard. Rapport betreffende natuur- en landschapsbehoud. Natuurwetenschappelijke Commissie van de Natuurbeschermingsraad, Utrecht.

KOCH, I. EN A.A.M. VAN MARREWIJK (1987). Landinrichting Ooypolder. Advies natuur, landschap en cultuurhistorie. Natuurwetenschappelijke Commissie van de Natuurbeschermingsraad, Utrecht.

KUIPER, C.J. (1986). De geschiedenis van de Ooijpolder. Een historisch-geografisch onderzoek naar de afwateringsproblemen van een rivierpolder. Universiteit van Amsterdam.

MINISTERIE VOOR CULTUUR, RECREATIE EN MAATSCHAPPELIJK WERK (C.R.M.) (1979). Natuurwaarden en cultuurwaarden in het landelijk gebied. 's-Gravenhage.

MULDER, J.R. (1989). De bodemgesteldheid van het herinrichtingsgebied 'Ooypolder'. Resultaten van een bodemgeografisch onderzoek en geschiedsbeoordeling voor weidebouw, akkerbouw, vollegrondsgroententeelt en fruitteelt. Stichting voor Bodemkartering, rapport nr. 1914. Wageningen

STAATSBOSBEHEER (1990). Ooypolder en Millingerwaard. Beheersplan voor de periode 1990-2000. z.pl.

STOL, T. (1993). Wassend water, dalend land. Geschiedenis van Nederland en het water. Kosmos, Utrecht-Antwerpen.